

موانع کارآفرینی بین‌الملل زنان در ایران

سحر احمدیان (مسئول مکاتبات)

استادیار، گروه مدیریت، واحد بوئین‌زهرا، دانشگاه آزاد اسلامی، بوئین‌زهرا، ایران

Dr.ahmadian1@gmail.com

بهناز سهرابیانی

کارشناسی ارشد، گروه مدیریت، واحد بوئین‌زهرا، دانشگاه آزاد اسلامی، بوئین‌زهرا، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۴-۱۲-۱۴۰۲

تاریخ ارسال: ۰۵-۰۶-۱۴۰۲

چکیده

زمینه: اکثر مطالعات در حوزه کارآفرینی بر اشتغال‌زایی زنان متمرکز شده و بحث کارآفرینی بین‌الملل علی‌رغم اهمیت آن در دنیای امروز کمتر مورد توجه قرار گرفته است. لذا این پژوهش به بررسی موانع کارآفرینی بین‌الملل در زنان کارآفرین در ایران پرداخته است. این تحقیق ۲۰ نفر از کارآفرینان زن در شهر تهران را انتخاب کرده و با استفاده از روش دلفی فازی موانع کارآفرینی بین‌الملل زنان را شناسایی کرده است. هدف: هدف از این پژوهش بررسی موانع کارآفرینی زنان در ایران بوده است. روش‌ها: تحقیق حاضر از لحاظ هدف کاربردی و از لحاظ ماهیت جزء پژوهش‌های توصیفی با روش اکتشافی می‌باشد. روش گردآوری اطلاعات پرسشنامه دلفی فازی بوده است. جامعه آماری تحقیق شامل ۲۰ نفر از کارآفرینان زن در شهر تهران بوده است. ابتدا ۲۲ مانع از ادبیات تحقیق استخراج گردید که پس از توزیع به جامعه آماری، ۳ مانع دیگر توسط آنها پیشنهاد گردید که به پرسشنامه اضافه شد. تحلیل آماری پژوهش با استفاده از Exell و آمارهای توصیفی شامل میانه، مد، و میانگین انجام شده است. یافته‌ها: یافته‌های تحقیق نشان داد زنان در ایران با ۲۵ مانع در کارآفرینی بین‌الملل مواجه هستند. موانع به ترتیب اولویت عبارتند از: ضعف در برقراری ارتباطات و مهارت‌های ارتباطی، حمایت ناکافی دولت و مسئولان از فعالیت‌های اجتماعی زنان، عدم آشنایی با فرایند بین‌المللی شدن، تلاقی امور شرکت با مسائل خانوادگی و شخصی، رقابت شدید و ناسالم در جامعه، عدم آشنایی با بازاریابی و فروش محصولات، عدم استقلال مالی زنان، هزینه‌های بالای مربوط به تولید، شفاف نبودن مراحل کار و پیچیدگی فرایند بین‌المللی، موانع اجتماعی-فرهنگی، نداشتن سرمایه اولیه مورد نیاز، عدم اعتماد به نفس کافی زنان، قوانین دست و پاگیر و تشریفات قانونی، غیر پیش‌بینی بودن رخدادهای اجتماعی، نوسانات بیش از اندازه نرخ ارز، ترس از شکست، عدم روحیه ریسک‌پذیری، مردسالاری در جامعه و تعصبات محدودکننده در خصوص فعالیت زنان، عدم روحیه مدیریتی زنان، عدم روحیه کارآفرینی زنان. نتیجه‌گیری: با توجه به یافته‌های تحقیق زنان در ایران با ۲۵ مانع در فرایند کارآفرینی بین‌الملل در ایران روبرو هستند، بنابراین سیاستگذاران و تصمیم‌گیران ایران می‌توانند با ایجاد فرصت‌های برابر و فراهم کردن زیرساخت‌ها، اهرم‌های تشویق‌کننده و ترغیب‌کننده برای مشارکت بیشتر آنان در این فضا، تلاش کرده تا موانع را برای آنان کاهش داده و اثربخشی گسترده‌تر و ثمربخش‌تر از گذشته، برای زنان شکل دهند.

واژه‌های کلیدی: کارآفرینی بین‌الملل، زنان کارآفرین، کارآفرینی

مقدمه

را انتخاب نمایند که برای آن از هر حیث آمادگی داشته باشند (خورشیدی، ۱۳۸۳)

وقتی بحث از اشتغال و کارآفرینی زنان به میان می‌آید، تعداد زنان کارمند به ذهن متبادر می‌شود، در حالی که بالاترین میزان اشتغال به زنان روستایی و خوداشتغال و کارآفرین شهری اختصاص دارد. بنابراین یکی از مهمترین معیارها جهات سنجش درجه توسعه یافتگی یک کشور، میزان اهمیت و اعتباری است که زنان در آن کشور دارا می‌باشند (شریفی و همکاران، ۱۳۸۹)

برای رفع هر معضلی، نخست باید آن معضل را از ابعاد گوناگون مورد بررسی قرار داد و به یک شناخت جامع از آن دست یافت. موانع اشتغال زنان، از ابعاد مختلفی برخوردار است. متأسفانه تحقیقات و پژوهش‌های داخلی در زمینه کارآفرینی زنان، به دلیل نوپایی مبحث بسیار محدود است و از آنجا که حتی اشتغال زنان در ایران همواره با مسائلی مواجه بوده، طبیعتاً کارآفرینی زنان با مسائل فزاینده‌ای روبه‌رو است. فرایند کارآفرینی زنان را می‌توان از ابعاد متنوعی بررسی کرد و آن را متأثر از مجموعه عوامل فردی، محیطی و سازمانی دانست. ادبیات تحقیق در این رابطه بیشتر به سهم موانع بیرونی از جمله موانع فرهنگی و اجتماعی و اقتصادی، اختصاص دارد و کمتر به موانع درونی اشتغال زنان پرداخته شده است. لذا تلاش جهت بهبود وضعیت فعلی و رهایی از مشکلات و موانع مسئولیتی جمعی است.

این پژوهش به دنبال آن است تا ضمن شناسایی موانع کارآفرینی بین‌الملل زنان، راهکارهایی جهت رفع موانع برای آنان ارائه دهد. اهداف این پژوهش عبارتند از: ۱- شناسایی موانع کارآفرینی بین‌الملل زنان در ایران ۲- اولویت بندی موانع کارآفرینی بین‌الملل زنان ۳- ارائه راهکارهایی علمی جهت رفع موانع کارآفرینی بین‌الملل زنان. نتایج حاصل از این تحقیق می‌تواند برای مدیران و سیاست‌گذاران کشور جهت شناسایی موانع کارآفرینی بین‌الملل زنان و ارائه راهکارهای علمی برای رفع موانع مورد استفاده قرار گیرد و از نتایج این تحقیق می‌توان برای افزایش مشارکت زنان در

در هر کشوری، نرخ اشتغال و نرخ بیکاری بطور عام، از جمله شاخص‌ها و مؤلفه‌های مهم توسعه اقتصادی به شمار می‌رود. از سوی دیگر مسئله اشتغال بانوان به طور خاص در سال‌های اخیر به دلایل مختلف حساسیت و اهمیت ویژه‌ای پیدا کرده است. نگاهی به آمار منابع انسانی کسب و کارهای نوآور نشان می‌دهد بسیاری از جایگاه‌های شغلی از کارشناس گرفته تا مدیران میانی و مدیران ارشد، به تصاحب زنان درآمده و سهم آنان به عنوان بنیان‌گذاران کسب و کارها و حضور آنها در سازمان‌ها و اجتماع تامل برانگیز است. در جامعه امروز، زنان نقش مهم و در حال گسترشی در زمینه کسب و کار دارند. در سال‌های اخیر، سهم زنان در کسب و کارهای خصوصی به اندازه کارهای دولتی روند رو به رشدی را طی کرده است. با این وجود زنان با موانع خاصی در کسب و کار مواجه می‌شوند که بتدریج باید بر آنها غلبه کنند. با توجه به حضور فعال زنان در فضای اکوسیستم استارت آپی و نوآوری کشور و همکاری و هم‌افزایی فراجنسیتی بازیگران این حوزه، باید به مطالعه بیشتر چالش‌های پیش روی آنان در فضای کارآفرینی و حل چالش‌ها پرداخت. زیرا حضور پررنگ‌تر، موفق‌تر و جسورتر زنان می‌تواند منجر به درخشش بیشتر کسب و کارهای نو با رویکردهای جدید و تحول‌گرا گردد. لذا شایسته است موانع فعالیت و مشارکت آنان در کسب و کارها، شناسایی شود تا بتوان با ایجاد فرصت‌های برابر و فراهم کردن زیرساخت‌ها، اهرم‌های تشویق‌کننده و ترغیب‌کننده برای مشارکت بیشتر آنان در این فضا، فراهم آورد تا اثربخشی گسترده‌تر و ثمربخش‌تر از گذشته، برای آنان شکل داد. مشارکت بیشتر زنان موجب بالندگی اکوسیستم نوآوری کشور، بالا بردن امید اجتماعی و رشد اقتصادی کشور خواهد شد. عدم مشارکت زنان در فعالیت‌های اقتصادی می‌تواند مشکلی بر سر راه توسعه‌ی کشور تلقی گردد. ضرورت کارآفرینی زنان را باید با افزایش و گسترش فرصت‌های شغلی بر مبنای خلاقیت که بار فرهنگی-ارزشی آن قابل کنترل است، پاسخ مثبت داد و از آنجا که زنان دارای طبع لطیف و مادرانه‌ای هستند باید شغلی

مردان و زنان اندازه گیری کرد. مرکز تجارت بین‌المللی^۲ دریافت که "تنها یک شرکت از هر پنج شرکت صادرکننده توسط زنان کارآفرین رهبری می‌شود." حقوق نابرابر قانونی، دسترسی به آموزش، شبکه‌ها، فناوری، سرمایه، هنجارهای اجتماعی، ارزش‌ها و انتظارات در داخل یک کشور و همچنین موانع غیرتعرفه‌ای عمدتاً موانعی را برای زنان کارآفرین در مشارکت در تجارت بین‌المللی ایجاد می‌کنند. در سیاست‌های آزادسازی تجارت و ترویج صادرات، شکاف جنسیتی در کنار طبقات، نژاد و قومیت قابل توجه است. عملاً سیاست‌ها و رویه‌های تجاری به دلیل تفاوت در نقش‌ها، مسئولیت‌ها، حقوق و فرصت‌هایی که جامعه برای مردان و زنان قائل می‌شود، تأثیرات متفاوتی بر مردان و زنان دارد. در نتیجه شکاف جنسیتی، زنان در استفاده از فرصت‌های تجاری با چالش‌های بیشتری نسبت به مردان مواجه می‌شوند. همچنین مرکز تجارت بین‌المللی دریافت که در آسیا، تعداد مشاغل بین‌المللی متعلق به زنان بسیار اندک است، اگرچه اشتغال زنان در این منطقه بسیار بالاست.

بررسی کارآفرینی بین‌المللی از منظر جنسیتی نه تنها از سوی دانشگاهیان، بلکه از سوی سیاست‌گذاران نیز به عنوان موضوع تحقیق در سراسر جهان مورد توجه قرار گرفته است. برای مثال، آژانس‌های توسعه، عواملی را شناسایی می‌کنند که امکان شکوفایی کارآفرینان زن با پتانسیل بالا را فراهم می‌کنند - «زنانی که صاحب و راه‌اندازی کسب‌وکارهایی هستند که نوآورانه، در حال گسترش بازار، و صادرات محور هستند». نویسندگان همچنین ادعا می‌کنند که زنان کارآفرین با پتانسیل/صادرات‌گرا می‌توانند رفاه اقتصادی خود را بهبود بخشند و از طریق فعالیت‌های کارآفرینانه خود به بافت اقتصادی و اجتماعی جامعه کمک کنند. موسسه جهانی کارآفرینی و توسعه در حال شناسایی و تجزیه و تحلیل شرایطی است که توسعه کارآفرینی بین‌المللی زنان را توسط شاخص‌های کارآفرینی زنان^۳ تقویت می‌کند. شاخص‌های کارآفرینی زنان در مناطق و کشورهای متفاوت، با توجه به

مباحث کارآفرینی بین‌الملل استفاده کرد. نتایج این تحقیق می‌تواند مدیران و سیاست‌گذاران را در برنامه ریزی و رفع موانع پیش‌روی زنان جهت مشارکت در فرایندهای بین‌المللی، راهنمایی و کمک نماید. پرسش‌های این پژوهش عبارتند از: ۱- موانع کارآفرینی بین‌الملل زنان چه عواملی می‌باشد؟ ۲- اولویت‌بندی موانع کارآفرینی بین‌الملل زنان چیست؟ ۳- راهکارهای علمی جهت رفع موانع کارآفرینی بین‌الملل زنان چیست؟

کارآفرینی بین‌المللی زنان به‌عنوان یک پارادایم، توجه دانشگاهیان، ارگان‌های دولتی و سیاست‌گذاران در علم اقتصاد در سراسر جهان به خود جلب کرده است. در تجارت بین‌الملل، زنان کارآفرین نقش مهم و حیاتی در اقتصادیک کشور دارند. تضمین رشد اقتصادی متوازن، مستلزم مشارکت کامل زنان در همه جا در جریان اصلی اقتصادی است، زیرا مشارکت برابر مردان و زنان پیش‌نیاز دستیابی به اهداف جهانی برای توسعه پایدار است. با در نظر گرفتن این دیدگاه، مرکز تجارت بین‌المللی^۱ در نظر داشته تا سال ۲۰۲۱ حداقل سه میلیون زن کارآفرین را به بازارهای بین‌المللی بیاورد. بنابراین، کسب دانش و درک بهتر از مشارکت زنان کارآفرین در اقتصاد جهانی ضروری است تا زنان کارآفرین بیشتری احساس آزادی و تشویق به مشارکت در تجارت بین‌المللی کنند. اگرچه ادبیات تحقیق در این زمینه، نشان می‌دهد کارآفرینی برای توسعه اقتصادی و اجتماعی ضروری است ولی محققان ادعا کرده‌اند که فعالیت‌های کارآفرینی برای همه زنان باز نیست. تحقیقات زیادی به وضوح «شکاف جنسیتی» را در فعالیت‌های کارآفرینانه بین گروه‌های مردان و زنان بررسی کرده است. شکاف جنسیتی در کارآفرینی در سراسر جهان و در همه مناطق وجود دارد و میزان آن به توسعه اقتصادی یک کشور بستگی دارد که بر اساس منطقه متفاوت است. شکاف‌های جنسیتی و کاهش درآمد ناشی از شکاف جنسیتی در تجارت بین‌المللی بحث گسترده‌تری است. این شکاف را می‌توان با تفاوت در فعالیت‌های کارآفرینانه بین

3 FEI

1 ITC
2 ITC

استفاده کنیم، دقیقاً مانند این است که از یک دارو برای درمان همه انواع بیماری‌ها استفاده کنیم.

جنسیت کارآفرین بر طرز فکر و نحوه کاوش و سرمایه گذاری آن تأثیر می‌گذارد. تحقیقات مرتبط با کارآفرینان زن، نشان می‌دهد که اکثر مطالعات، نشان می‌دهد که کارآفرینان زن معمولاً بر اساس فرضیه بی‌طرفی جنسیتی نظریه‌ها و چارچوب‌های کارآفرینی مورد قضاوت قرار می‌گیرند. با این حال، مطالعات موجود به وضوح نشان می‌دهد که چالش‌ها، موانع و نیروهایی که کارآفرینی زنان و مردان را در داخل و خارج از کشور تحت تأثیر قرار می‌دهد، ذاتاً متفاوت هستند. اگرچه محققان استدلال می‌کنند که شکاف جنسیتی در کارآفرینی، چه داخلی و چه بین‌المللی، غالب است، جنسیت کارآفرینان کمتر به عنوان متغیر در تحقیق درباره کارآفرینی بین‌المللی مورد بررسی قرار گرفته است.

بررسی ادبیات موجود نشان می‌دهد که بررسی دیدگاه جنسیتی در سنجش یا ارزیابی کارآفرینی زنان یک بحث تئوریک و تجربی طولانی مدت است. برای مثال، لیندگرن و پاکندورف ۲ پیشنهاد می‌کنند که شکاف جنسیتی در کارآفرینی را با تمرکز بر تفاوت‌های جنسیتی فرهنگی عمومی در جامعه‌ای که در آن کارآفرینی به عنوان یک فعالیت مردانه فرض می‌شود، ردیابی کنند. نویسندگان همچنین به محققان آینده توصیه می‌کنند که فرآیند و عملکرد کارآفرینی را از دیدگاه‌های جنسیتی بررسی کنند. راتن ۳ ادعا می‌کند که جنسیت در تحقیقات بیشتر از اینکه مرتبط با بیولوژیک باشد، بر اساس رفتار است و تحقیقات بیشتری برای درک این مفهوم در حال تغییر، مورد نیاز است. سیبا ۴ تأکید می‌کند که تحقیقات آینده باید بر محدودیت‌های روانی، اجتماعی و مهارتی برای زنان کارآفرین فراتر از تمرکز اساسی بر دسترسی به سرمایه مالی و انسانی تمرکز کند. به این ترتیب، شناسایی میزان گنجاندن دیدگاه جنسیتی در تحقیقات کارآفرینی مهم است.

معیارهای شرایط متمایز جنسیتی در آن کشور متفاوت هستند. بنابراین، شکاف جنسیتی در کارآفرینی و در کارآفرینی بین‌المللی به یک حوزه تحقیقاتی جدید و نوظهور تبدیل شده است.

شکاف جنسیتی در کارآفرینی تقریباً در همه کشورها وجود دارد. چالش‌هایی که زنان کارآفرین با آن‌ها روبرو هستند به‌طور قابل توجهی با مردان متفاوت است، این چالش‌ها تنها از مسائل فیزیولوژیکی یا روان‌شناختی آنها نشأت نمی‌گیرد. در عوض، بیشتر چالش‌ها از محیط و جامعه‌ای که کسب و کارشان را در آن اداره می‌کنند، و از شرکای تجاری و مؤسساتی که با آن‌ها کار می‌کنند، نشأت می‌گیرند. برخی از نمونه‌ها به شرح زیر است: عدم حمایت اجتماعی و خانوادگی، عدم پذیرش/احترام اجتماعی، پدرسالاری، مسئولیت کار-خانواده، و درک توانایی زنان. علاوه بر این، در صورت بین‌المللی‌سازی/کارآفرینی فرامرزی، زنان با چالش‌های بیشتری مواجه می‌شوند، زیرا بین‌المللی‌سازی به قابلیت‌هایی فراتر از آنچه برای کسب و کارهایی که فقط برای بازارهای داخلی تولید می‌کنند نیاز دارد. برای مثال، بسیاری از مطالعات نشان می‌دهند که پیچیدگی‌های رویه‌ای مربوط به صادرات، زنان کارآفرین را از مشارکت در کارآفرینی فرامرزی منصرف می‌کند. بنابراین، موضوع کارآفرین بین‌المللی زنان با موضوع کارآفرینی زنان که فقط در بازار داخلی تولید و می‌فروشند، اشتباه است.

کارآفرینان زن معمولاً بر اساس فرضیه بی‌طرفی جنسیتی مورد قضاوت قرار می‌گیرند. به گفته باتر و مور ۱ مطالعات مرتبط با کارآفرینی زنان، دارای نقص‌های مفهومی هستند زیرا سعی می‌کنند ارزش‌ها، فرآیندهای فکری و تجربیات رهبران زن را بر اساس کنترل آنها در مقابل مردان ارزیابی کنند. به طور خاص، زنان کارآفرین بر اساس ارزش‌های مردانه مورد قضاوت قرار می‌گیرند. با این حال، اگر از یک معیار مشترک برای ارزیابی شرکت‌ها با مالکیت مرد و زن

ارتباطی، رابطه قوی داشته و عوامل و شرایط محیطی کشور، شرایط مساعد و سوق دهنده‌ای برای توسعه کسب و کار زنان محسوب نمی‌شود و زنان ایرانی در توسعه کارآفرینی با موانع محیطی جدی روبه‌رو هستند. زینب مندعلی‌زاده و محمد احسانی در سال ۱۳۹۲ تحقیقی با عنوان شناسایی موانع محیطی و فردی زنان کارآفرین در ورزش و اراهه راهکارهای پیشنهادی پرداختند. هدف پژوهش حاضر شناسایی موانع محیطی و فردی زنان کارآفرین در ورزش و ارائه راهکارهای پیشنهادی است. روش تحقیق، آمیخته از نوع اندراجی است و برای جمع‌آوری اطلاعات از نمونه‌گیری هدفمند استفاده شد. جامعه آماری شامل استادان مدیریت ورزشی و زنان کارآفرین در حوزه ورزش بود. پرسشنامه شامل ۲۳ سوال در طیف پنج ارزشی لیکرت بود. پس از تأیید روایی، پایایی از طریق ضریب به آلفای کرونباخ ۰/۸۴۶ به دست آمد. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از تحلیل عاملی KMO استفاده شد. از مهمترین موانع فردی برای کارآفرینی زنان، فقدان استقلال مالی، فقدان تجربه و میزان اعتماد به نفس کمتر در مقایسه با مردان در سرمایه‌گذاری و مهمترین موانع محیطی، فقدان دسترسی به منابع بود. توسعه کارآفرینی زنان لزوم توجه و افزایش حمایت‌های اجتماعی در ورزش کشور را می‌طلبد، چراکه توسعه کارآفرینی زنان در ورزش، توسعه ورزش زنان و بهبود کیفیت زندگی جامعه و حرکت به سمت و سوی پایداری در ورزش کشور را در پی خواهد داشت. بنابراین با توجه به میزان ارزش ایجاد شده توسط کارآفرینی، این تحقیق حمایت از توسعه کارآفرینی در زنان را مورد توجه قرار می‌دهد که پیامد آن ارتقای کیفیت زندگی زنان و سلامتی و توسعه ورزش در بخش زنان خواهد بود (مندعلی‌زاده، و غیره، ۱۳۹۲).

در تحقیقات خارجی می‌توان به تحقیق آنانثی^۱ (۲۰۱۶) که در تحقیق خود با عنوان «مشکلات زنان کارآفرین؛ به بررسی موانع پیش‌روی زنان کارآفرین کشور هند پرداخته است اشاره کرد. او در تحقیق خود مشخص کرد که ارتباطات

تحقیقات کمی در مورد تنوع جنسیتی و بین‌المللی‌سازی وجود دارد که نیازمند کاوش بیشتر است، به‌ویژه درک تفاوت‌ها در تعداد مشارکت زنان کارآفرین در بین‌المللی شدن از بافت کشورهای توسعه‌یافته، در حال توسعه و نوظهور با توجه به تفاوت در محدودیت‌های فرهنگی و اجتماعی. علاوه بر این، پیامدهای جنسیت به عنوان یک عامل اجتماعی ساخته شده در بررسی کارآفرینی زنان نیازمند کاوش عمیق برای ایجاد ارزش بیشتر در آینده قابل پیش‌بینی است. با این حال، ادغام دیدگاه‌های جنسیتی در زمینه کارآفرینی زنان بین‌المللی ناشناخته باقی مانده است.

کارآفرینی زنان در ادبیات کارآفرینی جایگاه ویژه‌ای دارد و تا به امروز تعداد بسیاری مقاله در این حوزه منتشر شده است. در تحقیقات داخلی می‌توان به تحقیق یوسف‌پور و همکاران (۱۳۹۱) که تحقیقی در مورد بررسی عوامل کارآفرینی زنان در توسعه اقتصادی کشور ایران انجام داده است، اشاره کرد. او در تحقیق خود ابتدا در مورد کارآفرینی زنان و نقش آنها در توسعه اقتصادی کشور و حوزه‌های کارآفرینی آنان پرداخته و سپس به موانع اشتغال و کارآفرینی زنان در ایران اشاره کرده و پیشنهاداتی در این راستا ارائه کرده است. بررسی‌ها نشان می‌دهد فعالیت زنان در عرصه‌ی کارآفرینی در جوامع مدرن، تحولات زیادی در کلیه‌ی فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و غیره به وجود آورده است. گلرد (۱۳۸۴) در تحقیق خود با عنوان «عوامل موثر در توسعه کارآفرینی زنان ایرانی؛ به بررسی عوامل موثر در کارآفرینی زنان و مشکلات پیش‌روی زنان کارآفرین پرداخت. او در تحقیق خود که شامل ۱۳۹ زن کارآفرین در ایران بودند، نشان داد که عوامل فردی در توسعه کسب و کار زنان ایرانی قوی‌تر از سایر عوامل می‌باشد. او مهمترین انگیزه‌ها و اهداف زنان در کسب و کار را رضایت شغلی، و کسب اعتبار و قدرت در جامعه و مهمترین ویژگی آنان را توفیق‌طلبی و خلاقیت دانست. او در تحقیق خود نشان داد که زنان کارآفرین با شبکه اولیه

آنها در توسعه اقتصادی در حال افزایش است. ساکونثالا^۶ (۲۰۱۶) در تحقیق خود با عنوان «کارآفرینی زنان هندی: مسایل و مشکلات، انگیزه و عوامل موفقیت؛ پرداخت. او در تحقیق خود مشکلات زنان کارآفرین در هند را عواملی از قبیل: مشکلات مالی، نداشتن سرمایه کافی کیفیت محصولات، نداشتن منابع انسانی کافی، مسایل بازاریابی و فروش، فقدان تجربه مدیریتی، فقدان زمان کافی، و مسایل مرتبط با خانواده و غیره عنوان داشت. سوبالاکشمی و اسلوی^۷ (۲۰۱۶) به بررسی استراتژی‌هایی برای کارآفرینی زنان در حومه شهر پرداخت. او موانعی که باعث عدم موفقیت زنان کارآفرین شده است را عواملی از قبیل: تفاوت اعتماد به نفس بین زنان و مردان، عواملی نجات دهنده (جستجوی پول قبل از ارزش افزوده)، نداشتن دانش کافی، نداشتن تمرکز کافی، ترس از شکست، نداشتن چشم‌انداز، مدیریت مالی ضعیف، عدم امنیت، عنوان کرد. ثانگادیوری^۸ (۲۰۱۶) به بررسی کارآفرینی زنان: چالش‌ها و استراتژی‌ها پرداخت. او چالش‌ها و مسایل زنان را عواملی از قبیل: عدم اعتماد به نفس کافی، مسایل مربوط به مشکلات مالی و سرمایه مورد نیاز، موانع فرهنگی-اجتماعی، مسایل مربوط به تولید، هماهنگی‌های بازاریابی ناکارآمد، عنوان کرد. وینث و رواثی^۹ (۲۰۱۶) در تحقیق خود با عنوان «زنان کارآفرین در هندوستان؛ به بررسی مسایل کارآفرینی زنان هند پرداخت. او در تحقیق خود موانع کارآفرینی زنان را عواملی از قبیل: عدم داشتن راه مشخصی در زندگی، عدم تعادل و موازنه بین خانواده و شغل، عدم استقلال مالی زنان، عدم آگاهی از تواناییها و قابلیت‌ها، تناقض مهارت کارآفرینی و مسایل مالی بین زنان ثروتمند و زنان فقیر، عدم اعتماد به نفس کافی، عدم داشتن تحصیلات تخصصی، توانایی جسمی ناکافی زنان، و ضعف در ارتباط برقرار کردن با کارآفرینان موفق، عنوان کرد.

فامیلی، تسط و حکمرانی مردان، عدم تحصیلات کافی، موانع اجتماعی، کمبود مواد اولیه یا مواد مورد نیاز، مشکلات مالی، رقابت سخت و ناسالم، هزینه بالای تولید، عدم روحیه ریسک‌پذیری، قدرت بدنی محدود، فقدان روحیه کارآفرینی، فقدان روحیه مدیریتی، قوانین و تشریفات اداری، وابستگی به مردان، عدم اعتماد به نفس کافی زنان، مشکلات و موانع آنها در کارآفرینی آنها می‌باشد. موثوکارپاگاراچ و دیویا^۱ (۲۰۱۶) در تحقیق خود با عنوان «مروری بر مشکلات زنان کارآفرین حومه شهر؛ به بررسی مشکلات آنها پرداختند. آنها ضمن شناسایی مشکلات، برای برطرف کردن موانع پیش‌روی کارآفرینان مواردی را عنوان کردند. این موارد و راه‌کارها عبارتند از: حمایت‌های توسعه بازار، حمایت‌های ارتقا تکنولوژی، ترفیع‌های بازار صادرات، حمایت از ارتقا مهارت‌ها و توسعه کیفیت، توسعه زیرساخت‌های تولید، و برنامه‌های ارتقا روستاها. جانارثانا^۲ (۲۰۱۶) در تحقیق خود با عنوان «نقش دولت در پرورش زنان کارآفرین در هند؛ ضمن شناسایی موانع کارآفرینی در بین زنان هندی، به برنامه‌های آموزشی دولت هند جهت آموزش زنان کارآفرین پرداخت. جانسی رانی^۳ (۲۰۱۶) در تحقیق خود با عنوان «اقتصاد اجتماعی و مسایل کارآفرینی زنان؛ پرداخت. او مسایل روانشناختی زنان کارآفرین کشور هند را استرس‌ها و تنش‌های مالی زنان، افسردگی، زیرساخت‌های ضعیف، و محدودیت‌های اجتماعی معرفی کرد. کاوینثا^۴ (۲۰۱۶) در تحقیق خود با عنوان «کارآفرینی زنان اطراف شهر در کشور هند؛ پرداخت. او موانع و مشکلات آنها را عواملی از قبیل^۵ مسایل و مشکلات مالی، هماهنگی‌های ناکافی برای بازاریابی و فروش، کمبود و فقدان مواد اولیه مورد نیاز، رقابت سخت و مشکل، هزینه‌های بالای تولید، دانست. سوبالاکشمی و سانثاناماری^۵ (۲۰۱۶) به بررسی نقش زنان کارآفرین در جهان مدرن پرداخت. او به اهمیت نقش زنان در جهان امروز پرداخت و اشاره کرد که هر روز نقش زنان در جهان و نقش

6 Sakunthala
7 Subbulakshmi and Darling Selvi
8 Thangadurai
9 Vinoth and Revathy

1 Muthukarparaj and Divya
2 Janarthanan
3 Jancy Rani
4 Kavitha
5 Subbulakshmi and Santhanamari

روش تحقیق

روش استفاده شده در این تحقیق بر حسب روش از نوع توصیفی-اکتشافی است و از لحاظ هدف، جزء پژوهش های کاربردی می باشد و از نظر جمع آوری اطلاعات از نوع پیمایشی (مقطعی) است. برای تعیین شاخص های مرتبط با موانع کارآفرینی بین الملل از تکنیک دلفی^۱ و اعداد فازی مثلثی استفاده خواهد شد. روش های گردآوری داده ها در این تحقیق با استفاده از متون و کتابها و مقالات مرتبط با کارآفرینی زنان، شاخص های مرتبط با موانع کارآفرینی بین الملل زنان استخراج شده و از روش دلفی و اعداد فازی مثلثی جهت غربال شاخص ها استفاده شده است.

از آنجا که قلمرو موضوعی تحقیق، بررسی موانع کارآفرینی بین الملل زنان می باشد، بنابراین خبرگان منتخب باید افرادی باشند که در حوزه کارآفرینی بین الملل تخصص داشته باشند. با توجه به جدید بودن موضوع کارآفرینی بین الملل و تعداد محدود کارآفرینان زن در حوزه بین الملل در کشورمان، جامعه آماری مرتبط و مطلع با این موضوع محدود بوده، بدین جهت برای دستیابی به نتایج صحیح و معتبری در این زمینه افرادی انتخاب شدند که کارآفرین بودند، دارای سابقه مدیریتی و اجرایی بودند، و با بحث کارآفرینی آشنایی داشتند. برای نمونه گیری جامعه آماری در تکنیک دلفی، مطالعات پیشین روش خاصی را پیشنهاد نداده اند. حبیبی و همکاران (۱۳۹۳) بیان کرد که برای نمونه گیری در روش دلفی، می توان از تکنیک گلوله برفی^۲ استفاده کرد. بنابراین در این تحقیق به روش گلوله برفی، ۲۰ نفر از افراد واجد شرایط انتخاب شدند.

در تحقیق حاضر بخش عمده ای از داده ها از طریق پرسشنامه بدست آمده است. در ابتدا از طریق انجام یک سری مطالعه کتب، مجلات و متون فارسی و لاتین تعدادی فاکتور کلیدی جهت موانع کارآفرینی بین الملل زنان جمع آوری شد و سپس پرسشنامه اولیه تهیه گردید (۲۲ مانع کارآفرینی بین الملل زنان). آنگاه پرسشنامه مذکور در بین چند تن از

صاحب نظران (۵ نفر) توزیع شد تا با این وسیله اشکالات احتمالی و سوالات نامربوط شناسایی و رفع گردد. و روایی آن توسط آنها مورد تایید قرار گرفت. سپس تعدادی از پیشنهادات اصلاحی این عزیزان نیز لحاظ گردید.

در مطالعات مختلف روش های گوناگونی برای تعیین اتفاق نظر پیشنهاد شده است. برخی از پژوهشگران مبنای رسیدن به توافق را بر اساس راندهای تکنیک دلفی تعیین کرده اند. در مقاله های مختلف بین ۲ تا ۱۰ راند گزارش شده است. در برخی پژوهش ها به کافی بودن ۳ راند اشاره داشته اند. برخی نیز معتقدند دلفی کلاسیک دربرگیرنده چهار راند بوده که محققین برای دستیابی به اهداف تحقیق آن را به دو تا سه راند کوتاه می کنند. چنین رویکردی نوعی جابه جایی در هدف است. در واقع مبنای پایان راندهای دلفی رسیدن به توافق است در حالی که در رویکرد فوق انجام تعداد معینی راند مبنای رسیدن به توافق تلقی شده است (حبیبی و همکاران، ۱۳۹۳؛ ۲۹).

یافته های تحقیق

در بخش آمار توصیفی ابتدا به بررسی متغیرهای جمعیت شناختی پاسخ دهندگان مانند تحصیلات، سابقه کاری، و زمینه کاری شخص پرداخته شده است. ۲۰ نفر از کارآفرینان زن انتخاب شدند. تعداد ۲ نفر فعالیت مرتبط با بازرگانی تجهیزات آزمایشگاهی و مواد شیمیایی، ۱ نفر تولید کننده انواع برچسب، ۱ نفر برگزار کننده دوره های مجازی، ۲ نفر دکوراتور، ۱ نفر تولید کننده کودهای شیمیایی، ۱ نفر مواد اولیه ساختمان، ۲ نفر فناوری اطلاعات، ۱ نفر پردازش داده-اطلاعات، ۱ نفر تولید و فروش واردات دستگاه تصفیه آب، ۱ نفر تور گردشگری، ۱ نفر کانون تبلیغاتی، ۲ نفر بازرگانی خارجی، ۱ نفر مهندسی پزشکی، ۲ نفر تولید و صادرات، ۱ نفر شرکت تامین کننده مواد اولیه دارویی بوده است. ۸ نفر از این کارآفرینان متأهل، و ۱۲ نفر مجرد بودند. تعداد ۱ نفر دیپلم و پایین تر، ۷ نفر کاردانی و لیسانس، ۱۱ نفر فوق لیسانس، و ۱ نفر دکتری و بالاتر بوده اند. سابقه خدمت ۳

2 Snowball sampling

1 Delphi method

ردیف	موانع	مقدار قطعی	آستانه تحمل
۱۲	هزینه‌های بالای مربوط به تولید	۰.۷۶	۰.۷
۱۳	رقابت شدید و ناسالم در جامعه	۰.۷۲	۰.۷
۱۴	عدم آشنایی با فرایند بین‌المللی شدن	۰.۷۴۳	۰.۷
۱۵	عدم آشنایی با بازاریابی و فروش محصولات	۰.۷۴۶	۰.۷
۱۶	قوانین دست و پاگیر و تشریفات قانونی	۰.۷۴۶	۰.۷
۱۷	شفاف نبودن مراحل کار و پیچیدگی فرایند بین‌المللی	۰.۷۱۳	۰.۷
۱۸	ضعف در برقراری ارتباطات و مهارت‌های ارتباطی	۰.۷۴۳	۰.۷
۱۹	مدیریت مالی ضعیف زنان و کمبود تجربه آنان در برنامه‌ریزی مالی	۰.۷۴۳	۰.۷
۲۰	حمایت ناکافی دولت و مسئولان از فعالیت‌های اجتماعی زنان	۰.۷۴۳	۰.۷
۲۱	غیر پیش‌بینی بودن رخدادهای اجتماعی	۰.۷۴۳	۰.۷
۲۲	نوسانات بیش از اندازه نرخ ارز	۰.۷۴۳	۰.۷
۲۳	تلاقی امور شرکت با مسائل خانوادگی و شخصی	۰.۷۴۶	۰.۷
۲۴	باورهای غلط اجتماعی در خصوص توانمندی زنان	۰.۷۴۶	۰.۷
۲۵	کمبود مهارت‌های حرفه‌ای	۰.۷۴۶	۰.۷

همانطور که در جدول ملاحظه می‌گردد، همه نتایج مقدار قطعی از ۰.۷ بیشتر می‌باشد که نشان‌دهنده اجماع خوبی بین نظر خبرگان می‌باشد، بنابراین توزیع پرسشنامه متوقف می‌گردد. برای تعیین میزان موانع کارآفرینی زنان از میانگین استفاده شده است. نتایج میانگین داده‌ها نشان داد که موانع کارآفرینی بین‌المللی زنان به ترتیب اولویت عبارتند از:

- ۱) ضعف در برقراری ارتباطات و مهارت‌های ارتباطی
- ۲) حمایت ناکافی دولت و مسئولان از فعالیت‌های اجتماعی زنان
- ۳) عدم آشنایی با فرایند بین‌المللی شدن
- ۴) تلاقی امور شرکت با مسائل خانوادگی و شخصی
- ۵) رقابت شدید و ناسالم در جامعه
- ۶) عدم آشنایی با بازاریابی و فروش محصولات
- ۷) عدم استقلال مالی زنان

نفر از آنان ۱ تا ۵ سال، ۱۰ نفر از آنان ۶ تا ۱۰ سال، ۵ نفر ۱۱ تا ۲۰ سال و تعداد ۲ نفر بیش از ۲۰ سال سابقه خدمت داشته‌اند.

با توجه به گزینه‌های پیشنهادی و تعریف متغیرهای زبانی، پرسشنامه مورد نظر طراحی شد. در این مرحله از خبرگان خواسته شده است که میزان موانع کارآفرینی بین‌المللی زنان را به صورت طیف ۵ گزینه‌ای لیکرت گزینه‌های خیلی کم، کم، متوسط، زیاد، خیلی زیاد انتخاب نمایند. در حین جمع‌آوری پاس‌ها، ۳ مانع جدید دریافت شده است. موانع جدید عبارت بودند از "تلاقی امور شرکت با مسائل خانوادگی و شخصی"، "باورهای غلط اجتماعی در خصوص توانمندی زنان"، "کمبود مهارت‌های حرفه‌ای". موانع جدید به ۲۲ مانع اضافه شد و مجدداً پرسشنامه را با شاخص‌های جدید تنظیم کرده و به پاسخ‌دهندگان توزیع گردید. دیدگاه ۲۰ کارآفرین زن در مورد ۲۵ مانع کارآفرینی بین‌المللی به تفکیک هر مانع بررسی شد و سپس با استفاده از طیف فازی، دیدگاه کارشناس‌ها فازی شد و سپس دیدگاه خبرگان، جمع شد. برای تجمیع دیدگاه خبرگان از روش میانگین فازی استفاده شده است. برای فازی زدایی و قطعی سازی میانگین دیدگاه‌ها از رابطه ساده $I+m+u/3$ سود برده شده است. به‌علاوه آستانه تحمل نیز مقدار ۰.۷ در نظر گرفته شده است. نتایج حاصل از مراحل فوق به صورت زیر خلاصه شده است.

جدول شماره (۱) فازی زدایی و قطعی سازی میانگین دیدگاه‌ها

ردیف	موانع	مقدار قطعی	آستانه تحمل
۱	مردسالاری در جامعه و تعصبات محدودکننده در خصوص فعالیت زنان	۰.۷۵۳	۰.۷
۲	تحصیلات ناکافی زنان	۰.۸۵۳	۰.۷
۳	موانع اجتماعی-فرهنگی	۰.۷۴۳	۰.۷
۴	نداشتن سرمایه اولیه مورد نیاز	۰.۷۴۶	۰.۷
۵	عدم اعتماد به نفس کافی زنان	۰.۸۴	۰.۷
۶	عدم استقلال مالی زنان	۰.۷۳	۰.۷
۷	عدم روحیه کارآفرینی زنان	۰.۷۴۳	۰.۷
۸	عدم روحیه مدیریتی زنان	۰.۷۴۳	۰.۷
۹	قدرت بدنی محدود زنان در مقابل مردان	۰.۷۸۶	۰.۷
۱۰	عدم روحیه ریسک‌پذیری	۰.۷۴۳	۰.۷
۱۱	ترس از شکست	۰.۷	۰.۷

زن، آموزش‌ها و دوره‌های مرتبط با بازاریابی و مدیریت را برنامه‌ریزی و اجرا کنند. اتحادیه‌های سراسری از تشکل‌های کارآفرینان زنان تشکیل دهند. سایت بازاریابی و فروش تولید کارآفرینی برای زنان ایجاد کنند. تسهیلات صندوق حمایت از فرصت‌های شغلی در ترویج خوداشتغالی و کارآفرینی زنان، اعطا کنند. طرح‌های توسعه کارآفرینی در دانشگاه‌های کشور با هدف حمایت از کارآفرینی زنان ایجاد کنند. روحیه و فرهنگ کارآفرینی را ترویج کرده و جامعه دانشگاهی را به اجرای دوره‌های آموزش کارآفرینی و گسترش تحقیقات تفصیلی در زمینه کارآفرین ترغیب نمایند. دولت باید جهت رفع و بهبود محدودیت‌های قانونی، فرهنگی، سیاسی، اداری و مالی برنامه‌ریزی نماید و همینطور در جهت محتوای آموزش، بسترسازی و حمایت‌های مالی، اطلاعاتی، برنامه‌ریزی کرده و زنان کارآفرین را شناسایی و تشویق نماید.

- ۸) هزینه‌های بالای مربوط به تولید
- ۹) شفاف نبودن مراحل کار و پیچیدگی فرایند بین‌المللی
- ۱۰) موانع اجتماعی-فرهنگی
- ۱۱) نداشتن سرمایه اولیه مورد نیاز
- ۱۲) عدم اعتماد به نفس کافی زنان
- ۱۳) قوانین دست و پاگیر و تشریفات قانونی
- ۱۴) غیر پیش‌بینی بودن رخدادهای اجتماعی
- ۱۵) نوسانات بیش از اندازه نرخ ارز
- ۱۶) ترس از شکست
- ۱۷) عدم روحیه ریسک‌پذیری
- ۱۸) مردسالاری در جامعه و تعصبات محدودکننده در خصوص فعالیت زنان
- ۱۹) عدم روحیه مدیریتی زنان
- ۲۰) عدم روحیه کارآفرینی زنان
- ۲۱) باورهای غلط اجتماعی در خصوص توانمندی زنان
- ۲۲) تحصیلات ناکافی زنان
- ۲۳) مدیریت مالی ضعیف زنان و کمبود تجربه آنان در برنامه‌ریزی مالی
- ۲۴) قدرت بدنی محدود زنان در مقابل مردان
- ۲۵) کمبود مهارت‌های حرفه‌ای

بحث و نتیجه‌گیری

همانطور که نتایج تحقیق نشان داد زنان در ایران با ۲۵ مانع در فرایند کارآفرینی بین‌الملل مواجه هستند. لذا تصمیم‌گیرندگان و سیاستمداران کشور می‌توانند جهت حمایت از کارآفرینی در حوزه بین‌الملل زنان و رفع چالش‌هایی که بانوان کارآفرین در ایران با آن مواجه هستند می‌توانند طرح کارورزی برای زنان کارآفرین برگزار کنند تا بتوانند روحیه خلاق و کارآفرینی در زنان کارآفرین را ترویج دهند. آنها می‌توانند امکانات اعتباری و مالی و آموزشی در اختیار کارآفرینان زن قرار دهند. می‌توانند بازاریابی و بازاریابی تولیدات کارآفرینان زنان را در قالب نمایشگاه ایجاد کنند و از آنها حمایت کنند. برای کارآفرینان

منابع

Ananthi, S., (2016). Problems Faced by the Women Entrepreneurs, *Journal of Shanlax International Journal of Arts, Science and Humanities*, 3(2).

Bello-Pintado, A., Kaufmann, R., & Merino Diaz de Cerio, J. (2018). Firms' entrepreneurial orientation and the adoption of quality management practices: Empirical evidence from a Latin American context. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 35(9), 1734-1754.

Buttner, E. H., & Moore, D. P. (1997). Women's organizational exodus to entrepreneurship: self-reported motivations and correlates with success. *Journal of small business management*, 35, 34-46.

Devi, V. N., & Kavitha, G. (2021). Women entrepreneurship-A study on challenges faced.

Dinesh, D. S., Ananthi, M., Surulivel, D. S. T., & Rengarajan, D. V. (2019). Analyzing the conditions of family business enterprises. *International Journal of Scientific & Technology Research*, 8(12), 3.

Georgeac, O., & Rattan, A. (2019). Progress in women's representation in top leadership weakens people's disturbance with gender inequality in other domains. *Journal of Experimental Psychology: General*, 148(8), 1435.

Janarthanan, M. The Role of Government in Nurturing Women Entrepreneurs In India. *Women Entrepreneurship*, 7.

Kavitha, G. (2014). Attitude of youth towards entrepreneurship—an exploratory study among the college students in Coimbatore district. *Zenith International Journal of Multidisciplinary Research*, 4(9), 170-180.

Kavitha, P. (2022). Vermicomposting: A Leading Feasible Entrepreneurship. In *Agricultural Microbiology Based Entrepreneurship: Making Money from Microbes* (pp. 289-306). Singapore: Springer Nature Singapore.

Kavitha, S. (2012). Enhancing Women Entrepreneurship through Information and Communication Technology. *Creativity, Innovation and Entrepreneurship*, 1, 7.

حبیبی آرش ، ایزدیار صدیقه ، سرافراز اعظم ، (۱۳۹۳).
تصمیم‌گیری چندمعیاره فازی،

خورشیدی ، رزا (۱۳۸۳). گزارش مقایسه‌ای آمار عملکرد اشتغال در استان فارس، استانهای همجوار و کل کشور در سالهای ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۱ با رویکرد اشتغال بانوان. ارائه شده در کارگروه اشتغال استانداری فارس

خورشیدی، رزا. (۱۳۸۴). اشتغال زنان، خودباوری و تعاون. ارائه شده در کنفرانس تعاون، اشتغال و توسعه، دانشگاه یزد.

شریفی امید، اسدی علی، رضایی روح الله، عادل محسن، (۱۳۸۹). کارآفرینی زنان دانشگاهی، مجله پژوهشنامه زنان، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال اول، شماره اول، ص ۷۳-۱۰۶.

طباطبایی لایلا سادات، محمودزاده حکیم امیر، مقیمی سیده فاطمه. (۱۳۹۵)، "بررسی وضعیت کارآفرینی زنان، چالش‌ها، راهکارها"، مجله شاخص کارآفرینی، شماره ۱، ص ۴-۱۶

قربانی پور خوشید، صابری زینب (۱۳۹۱)، "کارآفرینی زنان فارغ التحصیل؛ موانع و چالش‌ها" کنفرانس ملی کارآفرینی و مدیریت کسب و کارهای دانش بنیان

گلرد پروانه، (۱۳۸۴)، "عوامل موثر در توسعه کارآفرینی زنان ایرانی" مجله پژوهش زنان، ص ۱۰۱-۱۲۳

مندعلی زاده زینب، احسانی محمد، هنری حبیب. (۱۳۹۵). طراحی مدل کارآفرینی پایدار در ورزش با استفاده از نظریه برخاسته از داده‌ها. نشریه مدیریت ورزشی، شماره ۸، ص ۷۰۹-۷۲۵

هاشم زاده فروزان زهرا، ملکیان نازنین، (۱۳۹۸). بررسی عوامل تأثیرگذار در موفقیت کسب و کار زنان کارآفرین در شهر تهران، مجله زن و مطالعات خانواده، سال دوازدهم، شماره ۴۶، ص ۷۷-۹۶

یوسف پور مانده، حسین زاده مریم، حسین زاده حامد، طالب نژاد سیدرمضان، اکبری یاسر. (۱۳۹۱)، "بررسی عوامل کارآفرینی زنان در توسعه اقتصادی کشور ایران". کنفرانس ملی کارآفرینی و مدیریت کسب و کارهای دانش بنیان

Subbulakshmi, M. S., & Selvi, V. D. Strategies for Successful Rural Entrepreneurship. *Women Entrepreneurship*, 43.

Subbulakshmi, R. M., & Santhanamari, R. The Role of Women Entrepreneurship in Modern World. *Women Entrepreneurship*, 24.

Thangadurai, E. Women Entrepreneurship: Challenges and Strategies. *Women Entrepreneurship*, 51.

Vinoth, P., & Revathy, B. women entrepreneurship in India. *Women entrepreneurship*, 54.

Kavitha, S. Rural Women Entrepreneurship in India. *Women Entrepreneurship*, 17.

Lindgren, M., & Packendorff, J. (2009). Social constructionism and entrepreneurship: Basic assumptions and consequences for theory and research. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 15(1), 25-47.

Manimekalai, G., & Kavitha, S. (2014). A study on Business Opportunities for Women Entrepreneurship in Textile Industry. *International Journal of Textile and Fashion Technology (IJTFT)*, 4, 1-4.

MATHEW, Viju; KAVITHA, Mary. Women entrepreneurs practicing business in Middle East: case study of socio-cultural environmental barriers. *International journal of Arab culture, management and sustainable development*, 2010, 1.3: 239-253.

Moore, D. P., Buttner, E. H., Wong-Mingji, D. J., & Sullivan, S. E. (1999). Women entrepreneurs: Moving beyond the glass ceiling.

Muthukarparaj, R., & Divya, K. An Overview of Schemes Available For Rural Women Entrepreneurs. *Women Entrepreneurship*, 4.

Rani, D. J. Socio Economic and Psychological Problems of Women Entrepreneurs. *Women Entrepreneurship*, 11.

Sakunthala, A. (2023). A perception on customer relationship management as a tool of information technology. *Advances in Management*, 16(1), 35-40.

Siba, E. (2019). Empowering women entrepreneurs in developing countries: Why current programs fall short.

Siba, E. (2019). Empowering women entrepreneurs in developing countries. *Development*, 105, 189-200.

Snowball, J., Tarentaal, D., & Sapsed, J. (2022). Innovation and diversity in the digital cultural and creative industries. In *Arts, Entrepreneurship, and Innovation* (pp. 187-215). Cham: Springer Nature Switzerland.